

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח): הלכה שבועית בנושאים אקטואליים חיוב נשים בקידוש- מקורות והערות

א. חיוב נשים בקידוש

נשים חייבות בקידוש. ואף על פי שהיא מצווה שהזמן גרמא, לפי שמצוות זכירת השבת ומצוות שמירת השבת 'הוקשו' זו לזו, ללמד שכל מי שחייב לשמור שבת (לא לעבור על המלאכות), חייב לזכרה (קידוש). ומאחר ונשים מצוות לא לחלל שבת, מצוות גם על קידוש¹. לכן, האישה יכולה להוציא את האיש ידי חובה. וגם האיש יכול להוציא את האישה ידי חובה, אף על פי שכבר התפלל משתי טעמים:

א. יש אומרים שבתפילה לא יוצאים ידי חובת קידוש².

ב. אפילו אם יוצאים ידי חובה בתפילה, יש דין 'ערבות', שכל ישראל ערבים זה לזה, ואפילו מי שיצא ידי חובה, מוציא אחרים³.

אף על פי כן, כתב המשנה ברורה שאישה לא תקדש בפני אנשים שאינם בני ביתה.

ב. אישה שבעלה לא בבית

אישה שבעלה לא בבית ויש לה בן בר מצוה, נחלקו הפוסקים האם הוא יכול להוציא אותה ידי חובתה. מצד אחד, כדי להיחשב גדול צריך שתי תנאים - גיל וסימני בגרות, וכל עוד שאין ודאות שיש לו סימני בגרות, אינו גדול. מאידך, לשיטת האמורא רבא יש חזקה, שכל מי שהגיע לגיל גדלות, יש לו גם סימני בגרות, ולכן יכול להוציא אחרים⁴.

אם יש לה בן פחות מבר מצוה צריכה לקדש בעצמה ולא לתת לבנה לומר את הקידוש, אפילו אם התפללה ערבית, מפני שחיובו של קטן הוא רק מדין חינוך ואינו יכול להוציא ידי חובה את החייב מעיקר הדין, אפילו בדרבנן⁵.

מקורות והערות

1. במסכת ברכות (כ ב) אומרת הגמרא: "אמר רב אדא בר אהבה נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה אמאי מצות עשה שהזמן גרמא הוא וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות? אמר אביי מדרבנן. אמר ליה רבא והא דבר תורה קאמר ועוד כל מצות עשה נחייבינהו מדרבנן? אלא אמר רבא אמר קרא זכור ושמור כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה".

[במה נחלקו? וכי אביי לא הכיר את הדרשה שאמר רבא? או שלא סבר אותה? הרי הדרשה היא היקש, והיקש היא אחת מיג מידות שהתורה נדרשת בהן, ולכל הפחות היה אביי צריך ללמוד דבר אחר מההיקש הזה? (עי' פני"ש שם שהקשה באופן אחר - הרי רב אדא בר אהבה אמר 'דבר תורה', כטענתו של רבא, ומה סבר אביי? עיי"ש תירוץ).

הגר"ע יוסף זצ"ל (חזו"ע שבת ב עמ' כב) מבאר בדרך פלפול באופן הבא: התוס' במסכת שבועות (כ ב ד"ה כל שישנו) מקשים, מדוע ההיקש הוא 'כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה', מדוע לא נאמר 'כל שאינו בזכירה אינו בשמירה', ואז נשים יהיו פטורות משמירת שבת? ועונים התוס' "וי"ל דלחומרא מקשינן", כלומר כשעושים היקש, עושים אותו להחמיר. מדוע? מסביר הפרי מגדים (פתיחה כוללת לאו"ח ח"א אות ו) שמאחר ויש ספק האם להחמיר או להקל, ואנו עוסקים בדן תורה, הרי הכלל הוא שבספק של תורה מחמירים, ולכן ההיקש הוא לחומרא (וע"ע באתון דאורייתא סי' יח).

לפי זה אומר הגר"ע יוסף זצ"ל, נבין את המחלוקת של אביי ורבא. הרי יש מחלוקת ידועה בראשונים האם ספק דאורייתא לחומרא מדאורייתא או מדרבנן, ובשב שמעתתא (ש"א פ"ד) כתב שבמחלוקת זו נחלקו אביי ורבא בחולין (ט ב). וזו גם מחלוקתם פה. אביי ידע את הדרשה של רבא, אלא שהוא סובר שספק דאורייתא לחומרא מדרבנן, ומאחר וההיקש לחומרא הוא רק מכח ספק, הרי זה עדיין דרבנן ונשים חייבות בקידוש רק מדרבנן. רבא סובר שספק דאורייתא לחומרא מדאורייתא, לכן, אע"פ שמקשים לחומרא רק מספק, חיוב הנשים הוא עדיין מדאורייתא.

בדרך נוספת הוא מפרש שהמחלוקת הייתה על הנחת היסוד של הדרך הקודמת, כלומר, מחלוקת אביי ורבא היא האם הכלל שלחומרא מקשינן הוא מכח ספק, או שמידה היא בתורה. לפי שכתבו התוס' (בי"ק ג א ד"ה דומיא) בשם ר"ת שהכלל שלחומרא מקשינן "מידה היא בתורה לא שנא לאיסורא לא שנא לממונא", ומדברים אלו העירו על הפרי מגדים שהוזכר לעיל (עי' אתון דאורייתא שם). ויש בשאלה הזו מחלוקת ראשונים. לפי זה, אומר הגר"ע יוסף, אפשר לפרש שאביי סובר שההיקש לחומרא הוא מכח ספק וספק דאורייתא לחומרא מדרבנן, כשיטת הרמב"ם

(ספ"ט מה' טומאת מת), לכן נשים חייבות בקידוש רק מדרבנן. רבא, לעומת זאת, סבור שהכלל שלחומרא מקשינן, מידה היא בתורה ואין כאן ספק כלל, לכן נשים חייבות בקידוש מדאורייתא (ועי' בחזו"ע שם דרך נוספת לבאר את המחלוקת).

וכך נפסק להלכה בראשונים ובשו"ע (סי' רעא סעי' ב): "נשים חייבות בקידוש אף על פי שהוא מצות עשה שהזמן גרמא, משום דאיתקש זכור לשמור והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה ומוציאות את האנשים הואיל וחייבות מן התורה כמותם".

אמנם, הפרט האחרון בדבריו, שנשים מוציאות אנשים בקידוש, נתון במחלוקת. מקור דבריו, כפי שהביא בבית יוסף הוא מהכלבו (סי' לא) שכתב: "ואשה היודעת לקדש מקדשת ואם לאו מקדשין לה, וביאר הר"ש ז"ל ואפילו להוציא אחרים ידי חובתם שאינן יודעין לקדש". והסברה נותנת כדבריו, מאחר ובגמרא ברכות (שם) הגמרא אומרת שאם נשים היו חייבות בברכת המזון מדאורייתא כגברים, היו יכולות להוציאן ידי חובה, "אמר ליה רבינא לרבא נשים בברכת המזון דאורייתא או דרבנן למאי נפקא מינה לאפוקי רבים ידי חובתן אי אמרת דאורייתא אתי דאורייתא ומפיק דאורייתא ואי אמרת דרבנן הוי שאינו מחוייב בדבר וכל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן", ואם כן, בקידוש שחייבות מדאורייתא כאנשים, תוכלנה להוציאם ידי חובה.

אלא שבאגודה (סוכה פ"ג סי' לב) כתב: "פ"י נשים אין מוציאין אנשים דאכלו שיעור דאורייתא וכן אין מוציאין אנשים ממגילה אף על פי שהן חייבות כאנשים וכן לענין קידוש היום אף על פי שהן חייבות כדאמרין פרק מי שמתו. אבל נראה לי דנשים מוציאות נשים בין לברכת מזון בין לקידוש ומגילה עיין פרק קמא דמגילה (ד א)". הרי לנו שר"י סובר שנשים לא מוציאות ידי חובה.

וצריך להבין, מה סבר ר"י? מדוע שנשים לא תוכלנה להוציא ידי חובה אנשים אם הן חייבות כמותם? גם על זה משיב הגר"ע יוסף (שם) על פי היסוד שהניח לבאר את מחלוקת אב"י ורבא, שאם נאמר שהכלל שלחומרא מקשינן הוא רק מדין ספק ולא מדין ודאי, קל להבין שנשים, אפילו אם נאמר שחייבות מדאורייתא כי ספק דאורייתא לחומרא מדאורייתא, לא יוציאו אנשים, לפי שאין החייב מספק יכול להוציא את החייב בודאי (ולעקרון זה הביא הגר"ע ראיות רבות מהפוסקים).

הב"ח (סי' רעא), פסק שנשים לא מוציאות אנשים והביא שכך פסק גם מהרש"ל. אך להלכה רוב האחרונים פסק שנשים מוציאות אנשים ידי חובה, וכתב המשנה ברורה (ס"ק ד): "כן הסכימו הט"ז ומ"א והגר"א וש"א ומ"מ יש להחמיר לכתחלה שלא תוציא אשה אנשים שאינם מבני ביתה דזילא מילתא".

2. בשאלה אם יוצאים ידי חובת קידוש בתפילה, כבר הזכרנו שבוע שעבר את מחלוקת המג"א הסובר שיוצאים, עם הפרי מגדים והחת"ס הסוברים שלא יוצאים. וע"ע שו"ת שבט הלוי (ח"א סי' נד).

3. כתב הדגול מרבבה (סי' רעא על המג"א ס"ק ב), לשיטת המגן אברהם שבתפילה יצא האיש ידי חובת קידוש: "ואמנם מה שאני מסתפק, אפילו באיש המקדש ומוציא אשתו ובני ביתו, אם הנשים לא התפללו ערבית והאיש כבר התפלל ערבית, ואם כן האיש אינו מחוייב מהתורה, והנשים שלא התפללו חייבות מן התורה, אם יוצאין בשמיעתן מן האיש. ואף שכל הברכות אף שיצא מוציא, כמו שכתוב במסכת ראש השנה דף כט ע"א, היינו מטעם ערבות, שכל ישראל ערבים זה בזה, כמו שכתב רש"י שם (ד"ה אע"פ), והרי כתב הרא"ש במסכת ברכות (פ"ג סי' יג) שהאשה אינה בכלל ערבות לכך אינה מוציאה אלא מי שחיובו מדרבנן, ע"ש. ואני מסתפק, אם האשה אינה בכלל ערבות דהיינו שהיא אינה עריבה בעד אחרים, אבל האנשים שקבלו ערבות בהר גריזים והר עיבל נתערבו גם בעד הנשים, וא"כ שפיר מוציא האיש את האישה אע"פ שכבר יצא, או דלמא כשם שהנשים לא נכנסו בכלל ערבות כך לא קבלו האנשים ערבות בשביל נשים. ועיין ביבמות (מו בתוס' ד"ה קשים גרים) וצ"ע".

[על הערתו של הדגול מרבבה ודרכים לפתרונה, ע"י שו"ת הר צבי (או"ח ח"א סי' קנז),

וכמה אחרונים כתבו באמת שנשים אינן בכלל ערבות לאף אחד מהצדדים לא לצאת ידי חובה מגברים ולא להוציא ידי חובה (ע"י בדברי הדגול מרבבה עצמו בספרו צ"ח ברכות כ ב, וע"ע ישועות יעקב סי' קפו ס"ק ב ושו"ת בית שלמה או"ח סי' יד, הביאם הגר"ע יוסף שם עמ' כה).

אך כתב רע"א (שו"ת סי' ז) על דברי הדגול מרבבה: "ולא נראה כן דאין חילוק כלל בין איש לאשה לענין ערבות, ולא מצינו בשום דוכתא דבאשה לא יהיה הדין דאם יצאה מוציא, והרי גבי ינאי מלכא ומלכתא דכריכו רפתא משמע דאם היה שמעון בן שטח אוכל כזית היה מוציא אותה, והא אם נשים מחוייבות בברכת המזון מדאורייתא מה מהני שאכל כזית, הא הוא חיובא דרבנן והיא חיובא דאורייתא, ואתינן עלה רק מדין יצא מוציא, הרי דגם לגבי אשה אמרינן יצא מוציא, ודוחק לומר דהיא לא אכלה כדי שביעה [זולת שנאמר כפי הצד דאיש ערב על אשה, וא"כ נפשט על כל פנים ספיקתו בזה הפרט].

אלא נראה לענ"ד דכוונת הרא"ש לחלק בין יצא מוציא ובין אינו מחוייב במצוה זו בעצמותו, דערבות רק במי שמחוייב ג"כ במצוה זו, משי"ה אף שהוא כבר יצא לעצמו מוציא לאחרים, אבל

במצוה שאינו בר חיובא כלל, דהיינו לפי הצד דנשים אינן חייבות בבהמ"ז מדאורייתא אינם ערבים על מצוה דבהמ"ז, אבל במצוה דנשים חייבות גם המה בכלל ערבות, ושייך בהו ג"כ דינא דיצא מוציא.

ונראה לי ראייה ברורה לזה דאם נפרש כוונת הרא"ש כפשוטו, דטעמא דאשה אינה מוציאה היכא שאינה מחוייבת בדבר אף דהדין אם יצא מוציא, היינו משום דאין ערבות בנשים, יקשה הא מבואר במגילה (י"ט ב) דחרש המדבר ואינו שומע למ"ד דאם לא השמיע לאזניו לא יצא אינו יכול להוציא אחרים במגילה דהוא מקרי אינו מחוייב בדבר כיון דא"י להשמיע לאזניו, והכי קיי"ל גבי תקיעת שופר דחרש המדבר ואינו שומע א"י להוציא אחרים (בשו"ע סי' תקפ"ט) והיינו ג"כ כיון דהוא אינו מחוייב בתקיעת שופר, ובזה יקשה דמ"ש מדין יצא מוציא דבזה ליתא לתירוצא דהרא"ש, דהא מייירי באנשים, אע"כ כדברינו דאין הפרש בין אנשים לנשים, אלא דהעיקר דבמצוה שאינו בר חיובא

ויש בסוגיה זו אריכות רבה באחרונים, והגר"ע יוסף זצ"ל האריך בזה (שם מעמ' כה עד עמ' לח), ומסקנת רוב האחרונים, כדעת רבי עקיבא איגר, שבמצווה שהאשה מחוייבת בה, כגון קידוש, האנשים ערבים על הנשים ויכולים להוציאם ידי חובה אע"פ שיצאו בתפילה.

4. כתב המגן אברהם (סי' רע"א ס"ק ב): "נ"ל דאפילו בן י"ג שנה חיישינן שמא לא הביא ב' שערות דבמילי דאורייתא לא סמכינן אחזקה שהביא ב' שערות עד שיתמלא זקנו, כמ"ש בח"מ סי' ל"ה לכן תקדש האשה לעצמה". וכך פסק המשנה ברורה (ס"ק א): "ואפילו אם הוא בן י"ג שנה חיישינן שמא לא הביא שתי שערות דבמילי דאורייתא לא סמכינן אחזקה דמכיון שהגיע לכלל שנים הגיע לכלל סימני שערות עד שיתמלא זקנו כמ"ש בח"מ סימן ל"ה ולכן תקדש האשה לעצמה ואם אינה יודעת לקדש בעצמה תאמר עמו מלה במלה מראשו ועד סופו ולא תכוין לצאת בקידושו ובאופן זה כיון שהיא אומרת הקידוש בעצמה נכון שיהא פת או יין מונח גם לפנייה בעת הקידוש ולא תסמוך על מה שהנער אוחז הכוס או הפת בידו כיון שאינה יוצאת בקידוש שלו ועצה זו מועילה אפילו אם הוא קטן ביותר. וכ"ז בשלא התפללה האשה תפלת ערבית אבל אם התפללה דלדעת המ"א הנ"ל כבר יצאה ידי קידוש דאורייתא בזה יש לסמוך על נער בן י"ג שנים שיוציאה אח"כ בקידוש דהיינו שיכוין להוציאה".

והנה בנדה (מ"ט א) הובאה מחלוקת בין רבי יהודה הסובר שקטן שהגיע לשנים חזקה שיש לו סימני בגרות, לרבי שמעון הסובר שאין בזה חזקה ושיטת רבא היא שיש חזקה כזו. ונחלקו הראשונים (עי' תוס' נדה שם) בחזקה זו, האם אנו מחזיקים אותה לודאי, או לא. לכאורה דברי המגן אברהם תלויים בזה. שאם נאמר שחזקה דרבא היא חזקה גמורה ומוחלטת, הרי שסומכים

עליה לכל דיני התורה, וקטן שהגדיל יכול להוציא ידי חובה אפילו ללא ידיעה שיש לו סימני בגרות.

ולפי זה, כתב הגר"ע יוסף זצ"ל שמאחר ולרוב הפוסקים חזקה דרבא חזקה גמורה היא, הרי שיכול להוציא אחרים ידי חובה.

ובכל מקרה אם התפללה האישה ערבית יכול להוציאה ידי חובה, שהרי לשיטת המגן אברהם אינה מחוייבת אלא מדרבנן כאמור לעיל.

5. נחלקו ראשונים ואחרונים האם מצוות החינוך מוטלת על האב או על הבן (ע"י אינצקלופדיה תלמודית ערך חנוך). אם היא מוטלת על האב, הרי הבן פטור מכל המצוות האמורות בתורה ולכן לא יכול להוציא אפילו את מי שחייב רק מדרבנן. אולם אם המצווה היא על הבן, הרי הוא חייב מדרבנן ויכול להוציא גדול שחייב גם כן מדרבנן.

ובדגול מרבבה שהובא לעיל כתב שקטן יכול להוציא את מי שהתפלל ערבית כי שניהם חייבים מדרבנן. אולם, מאחר ולרוב הפוסקים מצוות חינוך מוטלת על האב ולא על הבן, הרי שאינו יכול להוציא גדולים ידי חובה, וכך כתבו רוב הפוסקים (ע"י מג"א שם, מנחת חינוך מצוה לא, שו"ת כתב סופר יו"ד סי' קעב, שו"ת מהר"ם שיק או"ח סי' רסט, ועוד רבים ע"י חזו"ע שבת ב עמ' לט-מז).